

РОЗДІЛ 3 КЛАСИЧНІ МОВИ. ОКРЕМІ ІНДОЄВРОПЕЙСЬКІ МОВИ

УДК 81'37'42: 811.124'02

КОНЦЕПТ *ЩАСТЯ* В РИМСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ (НА МАТЕРІАЛІ «МОРАЛЬНИХ ЛИСТІВ ДО ЛУЦИЛІЯ» СЕНЕКИ)

THE CONCEPT OF *HAPPINESS* IN THE ROMAN LINGUISTICS (ON THE BASIS OF "MORAL LETTERS TO LUCILIUS" BY SENECA)

Петришин М.Й.,

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри загального та германського мовознавства
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Стаття присвячена характеристиці поняттєвої складової частини етичного концепту *щастя* в римській лінгвокультурі. Розкрито смислове наповнення концепту як явища давньоримського культурного простору в епістолярній спадщині Сенеки. Ознаками справжнього щастя у філософії мислителя є його тривалість, незалежність від зовнішніх умов, самодостатність, тісний зв'язок із духовною сферою людини. Щастя – це стан душевного піднесення і задоволення, радість, внутрішній спокій, морально досконале життя, доброчесність і розум, внутрішня відмова від зовнішніх благ, звільнення від страху перед смертю і турбот про продовження життя, хвилювання про інших, задоволення власним життям і теперішньою миттю, насиченість і якість життя, духовна насолода. Умовами його досягнення є обмеження власних потреб, поміркованість у всьому, звільнення від страху, внутрішнє зречення від зовнішніх благ.

Ключові слова: етичний концепт, щастя, Сенека, лінгвокультура, національно-культурна специфіка.

Статья посвящена характеристике понятийной составляющей этического концепта *счастье* в римской лингвокультуре. Раскрыто смысловое наполнение концепта как явления древнеримского культурного пространства в эпистолярном наследии Сенеки. Признаками настоящего счастья является его длительность, независимость от внешних условий, самодостаточность, тесная связь с духовной сферой человека. Счастье – это состояние душевного подъема и удовольствия, которое зависит от человека, радость, внутреннее спокойствие, морально совершенная жизнь, добропорядочность и ум, внутренний отказ от внешних благ, освобождение от страха перед смертью и забот о продолжении жизни, волнение о других, удовлетворение собственной жизнью и нынешним мгновением, насыщенность и качество жизни, духовное наслаждение. Условиями достижения счастья являются ограничение собственных потребностей, умеренность во всем, освобождение от страха, внутреннее отречение от внешних благ.

Ключевые слова: этический концепт, счастье, Сенека, лингвокультура, национально-культурная специфика.

The article is about the description of the conceptual component of the ethical concept of happiness in the Roman linguistics culture. The semantic content of the concept as a phenomenon of ancient Roman cultural space in the epistolary heritage of Seneca is revealed. The signs of true happiness in thinker's philosophy are its duration, independence from external conditions, self-sufficiency, and close connection with the spiritual sphere of man. Happiness is a state of emotional exaltation and pleasure, joy, inner peace, morally perfect life, integrity and intelligence, internal refusal from external good, liberation from fear of death and worries about life prolonging, excitement about others, satisfaction with one's own life and present moment, saturation and quality of life, spiritual pleasure. There are the following conditions for its achievement: limitation of his needs, moderation in everything, liberation from fear, internal renunciation of external goods.

Key words: ethical concept, happiness, Seneca, linguistic culture, national and cultural specifics.

Постановка проблеми. У сучасних наукових студіях актуальними є дослідження національної специфіки і структури різноманітних концептів у мові (А. Вежбицька, І. Голубовська, В. Карасик, О. Кубрякова, Й. Стернін, Р. Фрумкіна та ін.). Особливе зацікавлення викликають етичні концепти, які не тільки репрезентують уявлення окремої людини, а й відображають духовне життя і цінності певної етнічної спільноти.

Щастя – міждисциплінарний феномен, що постійно перебуває у фокусі гуманітарних студій. Протягом тисячоліть внутрішній світ людини цікавив теологів, філософів, психологів, поетів. Феліцитарні ідеї представлені у творах Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки, Августина Блаженного, Фоми Аквінського. Концепт *щастя* належить до базових етичних компонентів концептосфери кожного народу, інтегрує об'єктивне

і суб'єктивне, універсальне і національноспецифічне, є однією з центральних частин аксіологічної області особистісної свідомості. Незважаючи на те, що щастя належить до базових концептів, специфіка його розуміння залежить від особливостей лінгвокультури й історичної епохи. Вивчення когнітивної інтерпретації концепту *щастя* в індивідуальній картині світу митця є необхідним для усвідомлення його духовної сутності, ієрархії цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Творча спадщина Сенеки неодноразово була об'єктом наукових студій лінгвістів. Викликає зацікавлення розвідка Н. Черненко, присвячена вивченню особливостей вербалізації концепту VIRTUS у системі морально-філософських поглядів Сенеки. Встановлено, що у світогляді автора аналізований концепт є уособленням не тільки доблесті та чесноти, а й втіленням стриманості, розважливості, терпіння, спрямованості до добра [4]. Особливості мовної репрезентації концепту БЛАГО, його смислове наповнення на матеріалі епістолярної спадщини філософа-мораліста є об'єктом наукових студій І. Полович [3]. Лінгвокультурологічному аналізу концепту НАВЧАННЯ на матеріалі афористичного фонду «Моральних листів до Луцилія» присвячено дослідження О. Дзюбенко [2]. Предметом зацікавлень О. Яранцевої є вивчення ідіостилю Луція Аннея Сенеки Молодшого в наукових працях українських і російських філологів-класиків і філософів-антикознавців [5]. Важливість наукового доробку Д. Ярцева полягає у виявленні основних типів аргументів (історичних фактів, тез філософів, літературного досвіду, природи й апостеріорної імплікації), які філософ-мораліст використовував під час написання «Моральних листів до Луцилія» [6]. Однак лінгвокультурний концепт *щастя* на матеріалі епістолярної спадщини Сенеки не був ще предметом окремої розвідки в латинській мові. Отже, відсутність ґрунтовних досліджень феліцитарного концепту в римській лінгвокультурі на матеріалі твору морально-етичного характеру, який експлікує індивідуально-авторське бачення, формує цілісне уявлення про аналізований концепт у свідомості античного мислителя, спонукає нас до розгляду цієї проблематики. Крім того, дослідження ідіоконцептів, що є одиницею індивідуальної свідомості автора і складовою частиною його концептуальної системи, дають змогу зрозуміти смисл, який митець вкладає у цей концепт,

відображає знання й уявлення мислителя про його поняттєві складники, репрезентує індивідуально-авторську картину світу.

Постановка завдання. Метою нашої статті є характеристика поняттєвої складової частини концепту *щастя* в римській лінгвокультурі.

Об'єктом дослідження обрано етичний концепт *щастя* в римській лінгвокультурі, предметом – змістове наповнення аналізованого концепту в епістолярній спадщині Сенеки.

Матеріалом розвідки слугувала збірка римського філософа-мораліста Луція Аннея Сенеки «Моральні листи до Луцилія», яка охоплює велику кількість етичних проблем, а саме – роздуми про життя і смерть, багатство й убогість, щастя, дружбу, моральне вдосконалення тощо. Оскільки ми розглядаємо концепт *щастя* на матеріалі листів Сенеки, можемо стверджувати, що аналізований концепт є одиницею індивідуальної свідомості, в якій сублімуються поняття, уявлення, емоції та почуття автора. Звернення до творчої спадщини відомого представника стоїцизму не є випадковим, адже, як зазначає О. Дзюбенко, вчення стоїків у добу Імперії перетворилося у свого роду релігію для римського народу [2, с. 374].

Виклад основного матеріалу. У «Моральних листах до Луцилія» автор репрезентує власне бачення сенсу щастя, яке належить у Сенеки до однієї з основних категорій моральної свідомості та є невід'ємною складовою частиною духовного життя римлянина. Філософія мислителя звернена до внутрішнього світу людини. На думку Сенеки, зовнішні умови життя жодною мірою не повинні впливати на внутрішній стан особистості. Кожний може бути щасливим навіть всупереч несприятливим умовам, якщо його погляд звернений у власне єство. Римський філософ розуміє щастя як стан душевного піднесення і задоволення, який залежить виключно від самої людини, оскільки вона має достатньо сили і мужності, щоб з гідністю прямувати до щастя, нехтуючи зовнішніми благами і спокусами навколишнього світу: *Si numquam maestus es, nulla spes animum tuum futuri exspectatione sollicitat, si per dies noctesque par et aequalis animi tenor erecti et placentis sibi est, pervenisti ad humani boni summam* (LIX, 14) – *Якщо не буваєш сумним, якщо тебе не турбує жодна сподіванка на майбутнє, якщо твоя душа вдень і вночі, зберігаючи рівновагу, перебуває в піднесенні, якщо вона вдоволена собою, значить, ти сягнув вершини людського щастя*¹. Отже, ознакою правдивого щастя Сенека вважає його зв'язок із духовною сферою людини.

¹ Цитати подаємо у перекладі Андрія Содомори (Сенека, Луцій Анней. Моральні листи до Луцилія / переклад з латини А. Содомори. Київ: Основи, 2005. 603 с.)

Щаслива людина та, яка задоволена собою, своїми помислами та вчинками.

Важливим компонентом аналізованого концепту є радість (*gaudium*), оскільки, як зазначає С. Воркачов, суб'єктивна складова частина феліцитарних концептів найбільше близька до почуття радості, тим більше, що найчастіше щастя отожднюється саме з ним [1, с. 115]. Отже, правдиве щастя, на думку мислителя, завжди супроводжується радістю. Ця радість є постійною і ніщо не може її сколихнути: *Incidet aliquid, quod impedit. Non quidem eum, cuius animus in omni negotio laetus atque alacer est; imperfectis adhuc interscinditur laetitia, sapientis vero contexitur gaudium, nulla causa rumpitur, nulla fortuna, semper et ubique tranquillusest* (LXXII, 4) – Тим, хто ще не сягнув досконалості, відома лише принагідна веселість, що переривається; радість мудреця – мов щільна тканина: її не пошкодить жодна випадковість, жоден підступ фортуни, отже, й мудрець завжди і всюди спокійний.

Одним із компонентів концепту *щастя* в римській лінгвокультурі є внутрішній спокій, який залежить від чистоти сумління. В іншому разі людину можна вважати нещасливою хоча б через те, що, почуваячись винною у скоєнні зла, вона постійно очікує покарання за скоєну несправедливість, а її душа перебуває в постійній тривозі. У зв'язку з цим Сенека підкреслює, що людина повинна бути чесною і порядною не тільки перед людьми, а й наодинці зі своїми думками: *Bona conscientia turbam advocat, mala etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quae facis, omnes sciant, si turpia, quid refert neminem scire, cum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem!* (XLIII, 5) – Чисте сумління може скликати цілу юрбу, нечисте – навіть на самоті мучиться страхом та неспокоєм. Якщо чесні твої вчинки, то хай про них знає увесь світ; якщо ганебні, то яка з того втіха, що про них ніхто не знає? Ти знаєш!.. Нещаслива ж ти людина, раз не зв'яжешся на того свідка! Отже, концепт *щастя* у свідомості римлян тісно пов'язаний із мораллю людини.

Запорукою *щастя* у філософії митця є доброчесність (*virtus*). Саме вона, як зазначає Сенека, приносить людині абсолютне щастя і задоволення собою: *ad vitam beatam satis esse virtutem* (LXXXV, 17) – доброчесність є достатньою для блаженного життя. Щоб осягнути сенс *щастя*, людина мусить здійснити зусилля волі й віднайти у своїй душі доброчесність: *Fac te ipse felicem. Facies autem, si intellexeris bona esse, quibus admixta virtus est, turpia, quibus malitia coniuncta*

est (XXXI, 5) – зроби сам себе щасливим! Це тобі під силу, якщо зрозумієш одне: благо лише те, в чому присутня доброчесність, а те, що стосується зла, ганебне.

У свідомості римського філософа поняття *щастя* виступає синонімом рівності. Сенека не робив різниці між знатними і простими, багатими і бідними. Щасливим може бути не тільки благородний римлянин, але й раб. Благородна і піднесена душа – це надбанням не тільки римського вершника, а й вільновідпущеника і раба: *Animus, sed hic rectus, bonus, magnus. Quid aliud voces hunc quam deum in corpore humano hospitantem? Hic animus tam in equitem Romanum quam in libertinum, quam in servum potest cadere. Quid est enim eques Romanus aut libertinus aut servus? Nomina ex ambitione aut ex iniuria nata. Subsilere in caelum ex angulo licet* (XXXI, 11) – Але дух піднесений, благородний, великий. Чи можна його назвати якимось інше, ніж богом, що оселився у людському тілі? І такий дух може бути й у римського вершника, й у вільновідпущеника, й навіть у раба. бо що таке римський вершник, вільновідпущеник, раб? Імена, породжені марнославством, несправедливістю. З будь-якого закутка можна спрямуватись до неба.

У філософії Сенеки концепт *щастя* отожднюється з умінням бути задоволеним теперішньою миттю. Мислитель радить не думати про можливе нещастя в майбутньому, наперед смакувати прикрощі, марнувати сьогоднішній день страхом перед завтрашнім: *Est sine dubio stultum, quia quandoque sis futurus miser, esse iam miserum* (XXIV, 1) – Справді, нерозумно бути нещасним уже сьогодні тільки через те, що маєш ним стати завтра.

Важливою складовою частиною аналізованого концепту є внутрішнє звільнення від страху перед смертю і турбот про продовження життя: *Nulli potest securus vita contingere, qui de producenda nimis cogitat, qui inter magna bona multos consules numerat* (IV, 4) – Щасливого життя не звідає той, хто тільки й клопочеться тим, як би то його продовжити, той, для кого головне – це прожити багато консульств.

Людина втрачає сенс життя, коли дбає про його тривалість, а не якість. Помиляються ті, хто вимірює *щастя* кількістю прожитих років. Слід прагнути прожити не довго, а насичено. У зв'язку з цим одним із ключових символів концепту *щастя* є насиченість життя: *Doce non esse positum bonum vitae in spatio eius, sed in usu, posse fieri, immo saepissime fieri, ut qui diu vixit, parum vixerit* (XLIX, 10) – Повчи мене, що *щастя* – не у тривалості життя, а в тому, як ним розпорядишся: може трапитися (здебільшого

й трапляється так), що той, хто прожив довго, насправді мало прожив.

Сенека поділяє думку, що запорукою щасливого життя є внутрішнє зречення від зовнішніх благ. Матеріальний добробут не може бути основою справжнього щастя, а часто стає йому на заваді. Влада, слава, суспільне визнання приносять не тільки чимало поверхневої та тимчасової насолоди, а й гірке розчарування. Щастя, котре ґрунтується на багатстві та владі, котре затримує на собі захоплені погляди оточуючих, Сенека називає подобою щастя – *felicitas personata* (LXXX, 8). Філософ переконаний, що людське щастя жодною мірою не залежить від величини статків. Ставлення людей до речей повинно бути однаковим за будь-якого рівня матеріального благополуччя. Потрібно вміти до цінних речей ставитися так, наче вони нічого не вартують. Людина не буде прив'язана до матеріальних цінностей, а втрата їх не сколихне її емоційний стан: *Magnus ille est, qui fictilibus sic utitur quemadmodum argento. Nec ille minor est, qui sic argento utitur quemadmodum fictilibus. Infirmi animi est pati non posse divitias* (V, 6) – Великим є той, хто глиняним кухлем послуговується так, мовби він був срібний. Та не менш великим є і той, хто срібним кухлем послуговується так, наче б він був із глини. Над ким бере гору багатство – того вважай слабодухом.

Однією з семантичних ознак концепту *щастя* є турбота про інших: *Nec potest quisquam beate degere qui se tantum intuetur, qui omnia ad utilitates suas convertit: alteri vivosoportet, si vis tibi vivere* (XVIII, 2) – Не може бути щасливим той, хто лише на себе задивлений, хто геть усе звертає на свою користь: мусиш для іншого жити, якщо хочеш жити для себе.

У філософських поглядах Сенеки егоїзм та гуманізм не можуть жити поруч у людському серці. На його думку, не може відчувати справжнього щастя той, хто не зважає на почуття та інтереси інших: *Non est quod credas quemquam fieri aliena infelicitate felicem* (XCIV, 67) – Не вір, що хтось може бути щасливий чужим нещастям. Лише дбаючи про щастя інших, людина знаходить своє власне. Жити для інших – означає показати їм шлях до справжнього щастя, навчити розрізняти добро і зло, стати духовним наставником, вдосконалюватися самому.

До концептосфери щастя входить у Сенеки і поняття духовної насолоди, пов'язаної з моральними якостями людини. Позначаючи лексемою *voluptas* духовну та тілесну насолоду, автор прагне показати, що обидва види насолоди є важливими елементами щастя. Різниця полягає

в тому, що духовна насолода – це складова частина істинного щастя, а задоволення тілесних бажань може принести лише нетривале відчуття поверхневої радості: *Corporales morbus inhibet, non tamen tollit. Immo, si verum aestimes, incitat; magis iuvat bibere sitientem; gratior est esurienti cibus. Quicquid ex abstinentia contigit, avidius exciditur. Illas vero animi voluptates, quae maiores certioresque sunt, nemo medicus aegro negat. Has quisquis sequitur et bene intellegit, omnia sensuum blandimenta contemnit* (LXXVIII, 22) – Тілесним насолодам хвороба, щоправда, стоїть не заваді, але ж вона їх не усуває, а коли розсудиш по правді, то навіть загострює. Приємніше пити, коли ти спраглий, їсти – коли голодний; від чого ти якийсь час стримувався, до того й берешся пожадливіше. А вже коли йдеться про душевні насолоди, – а вони набагато більші й певніші, – то в них не обмежуватиме хворого жоден лікар. Хто віддасться їм, хто збагне їхній чар, того вже не приваблять чуттєві ласки.

Щастя викликало в римлян асоціацію з матеріальним добробутом, тимчасовими сприятливими обставинами та фортуною. Тобто, аналізований концепт містить у собі протиставлення «справжнє – несправжнє», «внутрішнє – зовнішнє»: *et avida felicitas est et alienae aviditati exposita. quamdiu tibi satis nihil fuerit, ipse aliis non eris* (XIX, 7) – Щастя жадібне, та ще й наражає нас на жадобу інших: доки сам пожиратимеш усе очима, доти й тебе пожиратимуть інші.

Античний мислитель ототожнює щастям зі станом блаженства, який полягав у відсутності непотрібних думок і турбот: *Quid est beata vita? Securitas et perpetua tranquillitas* (XCII, 3) – То що таке блаженне життя? Безтурботність і незворушний спокій.

Концепт *щастя* у філософії Сенеки перебуває в тісному зв'язку з концептом *добродесності* (*virtus*): *Virtus extollit hominem et super cara mortalibus conlocat; nec ea, quae bona, nec ea, quae mala vocantur, aut cupit nimis aut exravescit* (LXXXVII, 16) – Лише добродесність підносить людину над усім, чим так дорожать смертні; лише вона, добродесність, і надто не прагне того, що називають благом, і надто не боїться того, що йменують злом.

Однією з семантичних ознак аналізованого концепту є мудрість (*sapientia*). Сенека пише другові: *beatam vitam perfecta sapientia effici, ceterum tolerabilem etiam inchoata* (XVI, 1) – довершена мудрість забезпечує блаженне життя, а її початки – стерпне. Крім того, мірилом людського щастя, за словами Луція Аннея Сенеки, є

розум (*ratio*): *ratio: haec recta et consummate felicitatem homini simple vit (LXXXVI, 10) – розум! Саме він, коли сягне правоти й довершеності, виповнює людське щастя.*

Висновки. Аналіз концепту *щастя* на матеріалі «Моральних листів до Луцилія» Сенеки дає підстави твердити, що розуміння його є багатоаспектним і відображає не лише індивідуально-авторську картину світу, а й ціннісні орієнтири епохи. Щастя у філософії мислителя – це стан душевного піднесення і задоволення, який залежить від людини, радість, внутрішній спокій, морально досконале життя, добродієність і розум, внутрішня відмова від зовнішніх благ, звільнення від страху перед смертю і турбот про продовження життя, хвилювання про інших, задоволення власним життям і теперішньою миттю, насиченість і якість життя, духовна насолода. Основними ознаками

справжнього щастя, на думку мислителя, є його тривалість, незалежність від зовнішніх умов, самодостатність, тісний зв'язок з духовною сферою людини. На шляху до щастя Сенека радить жити в гармонії з внутрішнім світом. Умовами досягнення щастя є обмеження власних потреб, поміркованість у всьому, звільнення від страху, внутрішнє зречення від зовнішніх благ. Для глибшого розуміння суті справжнього щастя Сенека застосовує прийом протиставлення: основним ознакам істинного щастя (внутрішньому миру, спокою, впевненості, безтурботності) він протиставляє ознаки і наслідки ілюзорного щастя (страх, сумнів, невпевненість, побоювання, підозри, заздрість, ненаситність).

Перспективним напрямком наших студій є дослідження вербальної репрезентації аналізованого концепту на матеріалі епістолярної спадщини мислителя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. Москва: ИТДГК «Гнозис», 2004. 192 с.
2. Дзюбенко О.М. Вербальне вираження концепту «НАВЧАННЯ» (на матеріалі афористичного фонду «Моральних листів до Луцилія» Луція Аннея Сенеки). *Мовні і концептуальні картини світу*. 2012. Вип. 41. Ч. 1. С. 372–379.
3. Полович І.Й. Вербальна репрезентація концепту БЛАГО у «Моральних листах до Луцилія» Луція Аннея Сенеки. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. № 13. С. 128–131.
4. Черненко Н. Особливості мовної маніфестації концепту *virtus* (на матеріалі «Моральних листах до Луцилія» Луція Сенеки). *Studia linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 223–228.
5. Яранцева О.І. Вивчення ідіостилю Луція Аннея Сенеки Молодшого на матеріалі філологічних та філософських досліджень українських і російських науковців. *Studia linguistica*. 2013. Вип. 7. С. 235–241.
6. Ярцев Д. Аргументаційна база «Моральних листів до Луцилія» Сенеки. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. 2007. Вип. 30. С. 179–185.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ:

7. Lucius Anneus Seneca iunior. Epistulae Morales ad Lucilium. URL: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Sen.%20Ep>. (дата звернення: 11.01.2019).